

Philippa Foot'un Çifte Etki Doktrini ve 'Tramvay Problemi': Uygulamalı Etik Açısından 'Ahlaki İkilemler' ve Failin Karar Verme Sorunu

Philippa Foot's Doctrine of Double Effect and the 'Trolley Problem': 'Moral Dilemmas' and the Agent's Decision-Making Problem in Applied Ethics

Araştırma Makalesi – Research Article

Enes DAĞ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Felsefe Bölümü, dagenes06@gmail.com
ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-3339-2242

Öz

Bu çalışma, Philippa Foot'un "çifte etki doktrini"ne dair ortaya koyduğu sorunlar, eleştiriler ve kendi yorumuna dayanan yeni bir versiyon önerisine dair çözümlemelere odaklanmaktadır. Foot, çifte etki doktrininin etik gündemine taşınmasının temel nedeninin "kürtaj sorunu" olduğunu söyler. Hamile bir annenin kendisi ya da bebeğinin yaşamı tehlikeye girdiğinde ikisinden hangisinin kurtarılacağına dair karar, seçim ya da bundan doğan sorumluluk "çifte etki doktrini"nin soruşturma alanına girmektedir. Foot, "çifte etki doktrini"nin "kürtaj sorunu"na yönelik değerlendirmelerini temele alarak başta "tramvay problemi" olmak üzere pek çok ahlaki ikilem örneği üzerinden meseleyi derinleştirmektedir. İkilemlerin değerlendirilmesi ve failin eyleme "niyet ettiği" mi yoksa eylemin sonucunu sadece "öngördüğü" mü ayırımına dayanan "çifte etki doktri"nin ikisi mevcut, biri Foot'un önerisini ifade eden üç yorumu ya da versiyonu söz konusudur. Çalışmada bu üç yorum tanıtılmakta ve Foot'un önerisi olan yeni versiyon bir yandan irdelenip açık kılınırken öbür yandan diğer iki mevcut versiyon açısından kritik edilmekte ve bu önerinin "çifte etki doktrini"ne bir çözüm önerisi sunma noktasındaki yeterliliği soruşturulmaktadır. Bununla birlikte Foot'un "çifte etki doktrini"nin gündeme gelmesinin sebebi ya da başlangıç noktası olarak gördüğü "kürtaj sorunu", biyoetik alanın temel bir tartışma konusudur. Biyoetik ise uygulamalı etik disiplinin çeşitli alt araştırma alanlarından biridir. Bu doğrultuda çalışma, Foot'un izlediği sırayı gözeterek, kürtaj meselesinden "çifte etki doktrini"ne geçerek, oradan da bu doktrin kapsamında gündeme gelen diğer ahlaki ikilem örneklerini inceleyerek aslında dar anlamda biyoetiğe, geniş anlamda ise uygulamalı etiğe konu olan bir meseleyi tartışma konusu yapmaktadır. Çalışmada "çifte etki doktrini"nin ve bu kapsamda gündeme gelen ahlaki ikilem örneklerinin, bu gerekçeyle, uygulamalı etik alanının kapsamı içerisinde yer aldığı savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı Etik, Biyoetik, Çifte Etki Doktrini, Kürtaj Sorunu, Ahlaki İkilemler.

Abstract

This study focuses on Philippa Foot's analyses of the problems and criticisms of the "double effect doctrine" and her proposal for a new version based on her own interpretation. Foot states that the main reason for bringing the doctrine of double effect to the ethical agenda is the "abortion problem". When a pregnant mother's life or the life of her baby is endangered, the decision, choice, or responsibility arising therefrom as to which of the two should be saved falls within the field of enquiry of the doctrine of double effect. Foot deepens the issue through many examples of moral dilemmas, especially the "trolley problem", based on the evaluations of the doctrine of double effect on the abortion problem. There are three interpretations or versions of the double effect doctrine, two of which are existing and one of which expresses Foot's proposal, based on the evaluation of dilemmas and the distinction between whether the agent "intends" to act or merely "foreseen" the consequences of the action. In this study, these three interpretations are introduced and on the one hand Foot's new version is analysed and clarified; on the other hand it is criticised in terms of the other two existing versions and the adequacy of Foot's proposal with respect to offering a solution to the "doctrine of double effect" is investigated. However, the abortion problem, which Foot sees as the reason or the starting point of the double effect doctrine, is a fundamental subject of discussion in the field of bioethics. Bioethics is one of the various subfields of applied ethics. In this respect, the study, following Foot's order, moves from the abortion problem to the doctrine of double effect, and from there, by analyzing other examples of moral dilemmas that have come to the fore within the scope of this doctrine, actually discusses a problem that is subject to bioethics in a narrow sense and applied ethics in a broad sense. In the study, it is argued that the "doctrine of double effect" and the examples of moral dilemmas that come to the fore in this context are, for this reason, within the scope of applied ethics.

Keywords: Applied Ethics, Bioethics, Doktrine of Double Effect, Abortion Problem, Moral Dilemmas.

Giriş

Felsefi bir alt çalışma alanı olarak etik, genellikle “betimleyici etik”, “normatif etik” ve “metaetik” olmak üzere üç ana bölüm altında incelenir. Ancak 20. yüzyıl ile birlikte etiğin bu alt çalışma alanlarına birisi daha eklenir. Bu alan günümüzde konu ve kavramları itibariyle gelişmekte olan “uygulamalı etik”tir. Uygulamalı etik, genel olarak biyoetik, meslek etiği, çevre etiği vb. pratik konuların çalışma alanıdır. Bununla birlikte, uygulamalı etik bir felsefi alt disiplin olmanın yanı sıra, etki alanı felsefi soruşturmanın dışına taşmış, gündelik hayatta, kamusal alanda ve iş hayatında farklı uygulama örnekleriyle gündeme gelen, dolayısıyla disiplinler arası içeriğe sahip olan bir alandır. Bu panoramada merceği belli bir yönde biraz daha büyüttüğümüzde, uygulamalı etiğin bir alt çalışma alanı olan biyoetikle karşılaşırız. Biyoetik, pek çok farklı uygulamasıyla birlikte genel olarak kürtaj, ötenazi, hayvan hakları gibi daha çok yaşamla, yaşamın devam etmesiyle ilgili kaygıların gündeme getirildiği, kararların soruşturulduğu bir alt alanı ifade eder.

Bu çalışma, özel olarak 20. ve kısmen 21. yüzyıl etik düşüncesinin önemli filozoflarından biri olan Philippa Foot'un (ö. 2010) “Çifte Etki Doktrini”ne (ÇED) dair yorumuna ve çözüm önerisine odaklanmaktadır. Foot, her biri gündelik-pratik hayatta karşılaşma olanağı bulunan ve insanı ahlaki ikilemlerde bırakan pek çok örneği bu doktrinin kendi yorumu olan versiyonuyla tartışır. Foot'u bu doktrini incelemeye götüren ana kaynak ise “kürtaj problemi”dir. Henüz doğmamış bir çocuğa, yetişkinlere ve mevcut çocuklara tanınan hakların verilip verilmemesine dair tartışma, kürtaj meselesinin felsefi ya da etik olarak tartışılmasına neden olmuştur. Foot'a göre Katolikler kürtaj konusundaki görüşlerini desteklemek için ÇED'e başvururlar ve bu teoriyi aynı zamanda pek çok farklı alanda da kullanırlar. Buna karşın Katolik olmayanlar ise bu teoriyi bir safsatadan ibaret görürler. Bu temelden hareketle Foot, ÇED'in ne olduğuna ve nasıl anlaşılması gerektiğine yönelik bir dizi analiz ortaya koyar.¹ Foot, kürtaj meselesinden hareketle ÇED'e konu olabilen, her biri gündelik hayatın birer uygulaması olan ve en meşhuru “tramvay problemi” olarak bilinen pek çok ahlaki ikilem örneğini söz konusu doktrininin anlaşılması noktasında ele alarak tartışır.

Bu temelden hareketle bu çalışmanın uygulamalı etikle iki tür bağlantısı kurgulanmıştır. Birincisi bu çalışma Philippa Foot'un ÇED'e dair yaklaşımları tartışmak için zemine aldığı bir mesele olan kürtaj sorununu incelemekte ve bu sayede uygulamalı etiğin bir alt disiplini olan biyoetiğin temel bir problemini mercek altına almaktadır. İkincisi, bu çalışma doğrudan uygulamalı etiğin temel konu ve problemlerinden biri olan “ahlaki ikilem” meselesini örnekler üzerinden ÇED'in birbirinden farklı üç versiyonu açısından incelemektedir.

Bununla birlikte “kürtaj” konusu her ne kadar Foot'un başlangıç noktasını teşkil etse de onun ilk etapta detaylı bir “kürtaj sorunu” incelemesi yapmadığı görülmektedir. Daha ziyade Foot, “kürtaj sorunu”na yönelik bir savunuyu ya da karar verebilme ilkesi olarak görülebilen ÇED'i ve bu doktrine konu olabilen her biri kürtaj ile aynı fail sorumluluğunu ve ahlaki ikilemi doğuran örnekleri inceler. Foot, “kürtaj problemi”ne yönelik savunusunu ise ÇED'in kendi yorumuna dayanan versiyonunu tanıttıktan sonra ortaya koyar. Foot'un her bir örneği, uygulamalı etik altında tartışılabilen konulara yönelik bir veri sağlaması açısından değerli olduğu gibi, ÇED'e dair yaptığı detaylı analizin uygulamalı etiğin konu ve problemlerinin tartışılmasına tutacağı ışığın önemi de inkâr edilemez. Bununla birlikte bu meselenin Foot'un ahlak felsefesinin en temel iki ana konusundan birini teşkil ettiği görülmektedir. Diğer bir deyişle Footçu etiğin iki ana ya da temel gündemi vardır. Bunlardan birincisi, çağdaş erdem etiği için önemli bir zemin oluşturan “erdemler” (*virtues*) ve “reziletler”e (*vices*) dair çağın ihtiyaç duyduğu geniş ayrımlara ve izahlara dayanır. Bu gündemiyle Foot, 20. yüzyılda ihmal edilen bir konu olduğunu düşündüğü “erdem” (*virtue*) ve “erdemsizlik” / “rezilet” (*vices*) kavramlarının Aquinasçı ve Aristotelesçi temellerine işaret ederek söz konusu kavramlara ve onların örneklendiği eylemlere dair güncel bir teori oluşturmaya çalışır.² Foot'un ikinci gündemini ise ÇED ve ahlaki ikilemlere dair tartışmalar ve çözüm önerileri oluşturur. Foot, bu konuda özellikle pek çok makale yazmış, bu makaleleri bir derleme kitap

¹ Foot, Philippa (1978a), “The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect”, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy* içinde, Los Angeles: University of California Press, s. 19-20.

² Foot'un bu konuda en temel metni için bkz. Foot, Philippa (1978b), “Virtues and Vices”, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy* içinde, Los Angeles: University of California Press.

olarak bir arada basmış ve bu kitabın adını da *Ahlaki İkilemler ve Ahlak Felsefesindeki Diğer Konular* koyarak ahlaki ikilemlerin ahlak felsefesindeki diğer konulara önceliğine ve önemine işaret etmiş ve bu konuda hiç de azımsanmayacak çözümler ve saptamalar ortaya koymuştur.³ Bu çalışma daha çok Footçu etiğin bu ikinci gündemine mercek turmaktadır.

Yukarıdaki çerçevede bu çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Foot'un Bentham'ın "doğrudan niyet" ve "dolaylı niyet" arasında yapılan ayırımı dayanan ÇED'in mevcut ve ilk versiyonuna yönelik çözümleri ortaya konulmaktadır. Bu kısımda ÇED'in söz konusu yoruma dayanan versiyonun eksikliğinin gösterilmesi açısından başta "tramvay problemi" olmak üzere Foot tarafından verilen örnekler ortaya konulmakta ve anılan yetersizliğin açık kılınması adına pek çok soru ortaya atılmaktadır. İkinci kısımda Foot'un ilk terminolojiye benzer bir terminoloji olarak adlandırdığı ve ÇED'in "yaptıklarımız" ile "olmasına izin verdiklerimiz" ayırımına dayanan yorumu tanıtılmaktadır. Burada ÇED'in ikinci versiyonunu ifade eden bu yorumun da ahlaki ikilem örneklerine dair bir çözüm geliştiremediğine yönelik Foot'un iddialarının gerekçeleri tartışılmaktadır. Makalenin üçüncü kısmında ise Foot'un ÇED'in mevcut iki yorumuna yönelik eleştirilerine bir alternatif olarak sunduğu kendi versiyonu ele alınmaktadır. Bu kısımda Foot'un "engellemekten kaçınmak" ve "olanak sağlamak" ayırımına dayanan yeni ÇED yorumu irdelenmekte, detayları ortaya konulmakta ve böylesi bir ayırımın eylemlerin ahlaki statüsünü değerlendirme noktasında bir imkân mı, yoksa bir çözümsüzlük mü sağladığı farklı görüşler çerçevesinde tartışılmaktadır. Makalenin dördüncü ve son kısmında da Foot'un başladığı noktaya yeniden geri dönmesini ifade eden "kürtaj sorunu" bu sefer ÇED'in kendi yorumuna dayanan versiyonuyla açık kılınmaya çalışılmaktadır. Makalenin sonuç ve değerlendirme kısmında, bir yandan Foot'un yorumunun önemine işaret edilirken diğer yandan bu yorumun da ahlaki ikilemlerde nihai bir çözüm sunma noktasında yetersiz kaldığı ve bunun ÇED'e konu eylemlerin doğasından kaynaklandığı sonucuna varılmaktadır.

1. Çifte Etki Doktrini'nin "Doğrudan Niyet" ve "Dolaylı Niyet" Ayırımına Dayanan Versiyonu

Temelleri Thomas Aquinas'a kadar dayanan ÇED, genellikle bir insanın ölümü gibi ciddi bir zarara neden olan bir eylemin, iyi bir sonuca ulaşmak için bir yan etki olarak izin verilebilirliğine dair bir izah ya da açıklama sunan bir öğreti olarak karşımıza çıkmaktadır. ÇED, diğer bir deyişle, iyi bir sonuca ulaşmak için istenmeyen, ancak yalnızca öngörülebilir bir zarara neden olmaya izin verilebileceğini ifade eder.⁴ Burada zarar, amaçlanan bir hedef ya da iyi sonuca ulaşmak için kullanılan bir araç değildir. Ondan ziyade amaçlanmayan, yalnızca tahmin edilebilir ve doğrudan istenmeyen bir yan etkidir.

Doktrinin Foot tarafından yapılan tanımı ise şu şekildedir: "Çifte etki doktrini, bir insanın iradî eyleminin [voluntary action] sonucu olarak öngördüğü [foreseen] şey ile tam anlamıyla niyet ettiği [intends] şey arasındaki ayırımı dayanır."⁵ İnsan hem amaç olarak hedeflediği hem de amaçları için araç olarak hedeflediği şeylere niyet eder. İkincisi pişmanlık içerebilir, ancak yine de amaç uğruna istenebilir. Bununla birlikte kişinin iradî eylemlerinin "öngörülen" sonuçlarını kesinlikle ya da doğrudan "niyet" etmediği durumlar da söz konusudur. Bunlar kişinin ne hedeflediği amaç ne de bu amaca yönelik araçlardır. Pekiyi bu iki durum için de "niyet" kavramı kullanılabilir mi? Bu doğrultuda Foot, genel olarak Jeremy Bentham'ın "doğrudan niyet" ve "dolaylı niyet" terminolojisine başvurulduğunu söyler.⁶ Foot'un söylediklerinin anlaşılması için bu noktada Bentham'ın söz konusu terminolojisine bir parantez açmakta fayda vardır.

Bentham, bir eylemin kötülüğünün, fiilin kendisi ve ona eşlik eden koşullar olmak üzere iki unsurla değerlendirilebileceğini söyler. Bu değerlendirmenin de "niyet"/"kasıt" (intention) ile ilişkisi vardır. Ona göre, eğer niyetli/kasıtlı durum fiille ilgiliyse "fiilin niyetli/kasıtlı", sonuçla ilgiliyse "sonucun niyetli/kasıtlı", her ikisiyle ilgiliyse "eylemin niyetli/kasıtlı", söz konusu unsurlar niyeti taşııyorsa da fiilin "niyetsiz/kasıtsız" (unintentional) olduğu söylenir. Bir fiil, sonuçları olmadan niyetli/kasıtlı olabileceği gibi, tüm aşamalarında niyet/kasıt bulunmaksızın sonuçları bakımından da

³ Bkz. Foot, Philippa (2003), *Moral Dilemmas and Other Topics in Moral Philosophy*, London: Clarendon Press.

⁴ ÇED'e dair tarihsel süreç, uygulama ve etki alanları ve ona karşı yapılan itiraz ve eleştirilere dair genel bir okuma için bkz. McIntyre, Alison (2023), "Doctrine of Double Effect", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Kış Edisyonu, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (ed.), URL= <https://plato.stanford.edu/entries/double-effect/>.

⁵ Foot (1978a), 20.

⁶ Foot (1978a), 20.

Philippa Foot'un Çifte Etki Doktrini ve 'Tramvay Problemi': Uygulamalı Etik Açısından 'Ahlaki İkilemler' ve Failin Karar Verme Sorunu

niyetli/kasıtlı olabilir. Ayrıca niyet edilen ya da kastedilen bir sonuç "doğrudan" (*directly*) ya da "dolaylı" (*obliquely*) olabilir.⁷ Bentham bu temelden hareketle "doğrudan" ve "dolaylı niyet"i şu şekilde açıklar:

Sonucun ortaya çıkma ihtimali, kişinin eylemi gerçekleştirmeye kararlı olduğu nedenler zincirinin halkalarından birini oluşturuyorsa, bunun doğrudan ya da dolaysız olarak niyetli olduğu söylenebilir. Fiilin gerçekleştirilmesi halinde ortaya çıkacak sonuç, düşünülmesine ve bu sonucun ortaya çıkması muhtemel görünmesine rağmen, sonucun ortaya çıkma ihtimali yukarıda belirtilen zincirin bir halkasını oluşturuyorsa, fiilin dolaylı veya tali niyetli olduğu söylenebilir.⁸

Foot'a göre, çoğunluk Bentham'ın bu ayırımını kullanmaya meyillidir. Bu ayırım elbette farklı şekillerde de yapılabilir. Ancak ÇED için hayati önem taşıyan nokta her şeyden önce eylemin değerlendirilmesini sağlayan bu tarz ayırımlardır. Foot, "çifte etki" ifadesinin, bir eylemin biri "amaçlanan etkisi", diğeri "öngörülen ama hiçbir şekilde arzu edilmeyen etkisi" olmak üzere doğrudan iki tür etkiye atıfta bulunduğunu söyler. Ona göre ÇED, kişinin doğrudan niyet etmediği bir şeyi dolaylı olarak gerçekleştirmesine bazen izin verilebileceği bir tez ortaya koyar. Ancak bu çifte etki, çoğunlukla insanları ikilemlerde bırakır ve böylesi zor zamanlarda ayırım ahlaki kararlarla (*moral decision*) ilgilidir.⁹ Diğer bir deyişle çifte etkideki etkilerin her biri, insanın arada kaldığı ikilemin birer farklı ucunu oluşturur ve bu ikilemler ekseriyetle ahlaki ikilemlerdir.

Foot, ilk örneğini bir kürtaj vakası üzerinden verir. Ona göre hysteroktomi operasyonu, cerrahın eyleminin öngörülebilir ama kesin ya da doğrudan amaçlanmayan bir sonucu olarak fetüsün ölümünü içerir; diğer operasyonlarda ise çocuk ölür ve bu masum bir canın alınmasına yönelik "doğrudan niyet" sayılır. ÇED, doğum yapan bir kadının kraniotomi ameliyatı yapılmazsa öleceği başka bir durumda, müdahalenin neden göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermek için kullanılır. Burada "ameliyat yapamayız ama annenin ölmesine izin vermeliyiz" ya da "annenin öleceğini öngörüyoruz ama buna doğrudan niyet etmiyoruz" denilmektedir. Foot'a göre doktrinin bu son uygulaması, H. L. A. Hart tarafından çocuğun ölümünün annenin hayatını kurtarmak için bir araç olmadığı ve "doğrudan niyet" ile "dolaylı niyet" arasındaki ayırmadan yararlananların onu mantıken istenmeyen, ancak öngörülen bir sonuç olarak ele alması gerektiğini göstermek açısından sorgulanmıştır. Doktrinin bu şekilde yorumlanması, kullanılan dil göz önüne alındığında, Foot'a göre, tamamen makuldür; ancak bu, doktrini baştan saçma bir hale sokmaktadır. Çünkü belli bir olay belli bir tanım altında istenirken diğeri altında istenmiyor olabilir. Bununla birlikte bunlardan birini amaçlanan diğerini amaçlanmayan iki farklı olay olarak ele almak da saçma olur. Zira burada iki farklı olayın olduğu iddia edilse bile, bu iki durum da çifte etki doktrininin uygulanmasını mümkün kılmaktadır.¹⁰ Foot, bu noktada ÇED kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan ve en meşhuru "tramvay problemi" olarak literatürde yer bulan bir takım ahlaki ikilem örnekleri vermektedir. Aşağıda yer alan bu örnekler, Foot'a göre, ÇED'in Benthamcı terminolojisi açısından değerlendirildiğinde çelişkiler doğurmakta ve benzer sonuçlara yol açan eylemlerin farklı değerlendirmesi bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Foot'un ilk örneği şu şekildedir:

Bir grup mağara araştırmacısı, mağaradan çıkarken şişman adamın kendilerine liderlik etmesine tedbirsizce izin vermiş ve adam sıkışarak diğerlerini arkasına hapsetmiştir. Açıkçası yapılacak en doğru şey oturup şişman adam zayıflayana kadar beklemektir; ancak filozoflar mağaranın içinde sel sularının yükselmesi gerektiğini ayarlamışlardır. Neyse ki (şans eseri?) kapana kısılan grubun yanında, şişman adamı mağaranın ağzından dışarı atabilecekleri bir dinamit çubuğu vardır. Ya dinamiti kullanırlar ya da boğulurlar. [...] Sorun [şudur]: dinamiti kullansınlar mı, kullanmasınlar mı?¹¹

Foot, buradaki şişman adam örneğinin ÇED'in gülünç bir örneği olarak verildiğini söyler. Pekiyi tuzağa düşen araştırmacıların gerçekleştireceği eylem ya da verecekleri karar ÇED açısından nasıl yorumlanmalıdır? Mesela şişman adamın ölümünün, onu havaya uçurma eyleminin sadece öngörülen bir sonucu olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, mağarada bulunanlar "onu öldürmek istemedik, sadece onu küçük parçalara ayırmak için havaya uçurduk" veya "sadece onu mağaradan çıkarmak için havaya

⁷ Bentham, Jeremy (2000), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Kitchener: Batoche Books, s. 69-70.

⁸ Bentham (2000), 70.

⁹ Foot (1978a), 20.

¹⁰ Foot (1978a), 21.

¹¹ Foot (1978a), 21.

uçurduk” şeklinde eylemde bulunma sebebi bildirilebilirler. Ancak bu gerekçeler elbette saçma olacaktır. ÇED’i savunanlar böylesi sebepleri ya da gerekçeleri reddedeceklerdir. Fakat burada sınırın nereye kadar çekilebileceğini belirlemekte büyük bir zorluk söz konusudur. Dolayısıyla “tam anlamıyla hedeflediğimiz şeye çok yakın olan her şeyin hedefimizin bir parçası sayılacağını söylersek [burada] yakınlığın ölçüsü ne olacaktır?” Diğer adamlar mağaradan çıkma hedefleri doğrultusunda şişman adamın havaya uçurulmasına, yani ölümüne sebep mi olacaklardır? Hedefe varmak için tüm yollar mübah mıdır? Foot’a göre ÇED’in mevcut savunucuları, bu tarz vakaları, makul bir tanım altında eylemde bulunma sebebini ve onun doğurduğu sorumluluğu “doğrudan niyet” ve “dolaylı niyet” açısından değerlendirirler.¹² Bununla birlikte Foot’un böylesi zorluklara dair ilk etapta açık bir cevap vermekten kaçındığı görülmektedir. Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır, verilen örnekler aşağıda ÇED’in farklı versiyonları açısından yeniden gündeme getirilecektir.

Foot, ÇED’in kendi yorumu olan versiyonunu ortaya koymadan önce, doktrinin mevcut yorumuna dair lehte ve aleyhte olan argümanları belirlemeye çalışır. Yukarıda da değinildiği üzere doktrinin mevcut ilk yorumu, genellikle olaylara dair failin ahlaki ve hukuki sorumluluğunu belirlemede Benthamcı terminolojiyi kullanan bir formülasyona dayanır. Bu doğrultuda açıklığa kavuşturulması gereken ilk nokta, Foot’a göre bir hiç kimsenin sadece öngördüğünüz ve ardından gelen kötülüğü kesinlikle amaçlamadığınız sürece neye yol açtığının önemli olmadığını söyleyemeyeceğidir. Diğer bir deyişle, amaçlanan sonuç ile öngörülen sonuç, bir sonuç olmak bakımından değişmez bir öneme sahiptir. Foot karşılaştırma olanağı sunan şu örneği verir:

[...] kötü niyetli tüccarların zehirli olduğunu bildikleri yağı yemek pişirmek için sattıkları ve bu nedenle çok sayıda masum insanın ölümüne neden oldukları (gerçek) bir vakayı, aynı yağı ele geçiren ve mezar siparişi almak için satan (ya da belki de gizlice dağıtan) işsiz mezar kazıcılarının durumuyla karşılaştırarak düşünebiliriz.¹³

Bu örnekte tüccarlar kimsenin ölmesinin planlarının bir parçası olmadığını söyleyebilirler, fakat mezar kazıcıları neden oldukları ölümlere kesinlikle doğrudan niyet etmiş olurlar. Ancak hem hukukta hem de ahlakta bu örnekteki tüccarlar da mezar kazıcıları gibi katil olarak nitelenirler. Foot’a göre ÇED’in mevcut yorumunun savunucuları da bu iki örnek arasında en ufak bir fark ortaya koyamazlar. Dolayısıyla mevcut savunucuların kendilerini adadıkları “bazen başkalarına zarar veren bir eylemin izin verebilirliği, bu zararın öngörülmesine rağmen failin doğrudan niyetinin bir parçası olmaması bir fark yaratır” tezi burada geçersizdir.¹⁴ Çünkü kişinin hayatını kazanması gibi bir amaç, Foot’a göre, masum insanların ölümüne yönelik doğrudan ya da dolaylı niyeti haklı çıkaracak nitelikte değildir. Ancak bazı durumlar vardır, bunlarda kişinin doğrudan niyet edemeyeceği bir şeyi bilerek meydana getirmesi haklı görülebilir.¹⁵

Peki doktrinin mevcut ilk yorumu, kulağa oldukça tuhaf gelmesine, dayandığı ayrımlarla ilgili zorluklar olmasına ve kürtaj sorununa uygulandığında sofistike sonuçlar vermesine rağmen neden ciddiye alınmaktadır? Foot’a göre doktrinin mevcut haline dair ilgi ya da cazibenin nedeni, ilginç bir şekilde doktrine karşı olanların oldukça savunulamaz görüşler ortaya koymalarıdır. Doktrinin mevcut halini canlı kılan ve bu zeminden hareketle yapılan tartışmalar şu tarz örnekler üzerinden sürdürülür:

Bir yargıç ya da sulh hakiminin, belli bir suçun failinin bulunmasını talep eden ve aksi takdirde toplumun belli bir kesiminden kanlı bir intikam almakla tehdit eden isyancılarla karşı karşıya kaldığını varsayalım. Gerçek suçlunun kim olduğu bilinmediğinden, yargıç ancak masum birini suçlayıp idam ettirerek kan dökülmesini önleyebileceğini düşünmektedir.¹⁶

Foot’un bu örneğe benzer bir diğer örneği ise ahlak felsefesi ve ceza hukuku alanında “niyet”, “doğrudan kasıt”, “dolaylı kasıt” ve “sorumluluk” gibi kavramların tartışılmasında özellikle gündeme gelen meşhur “tramvay problemi”dir. Bu örnekte tramvayı kontrolden çıkan tramvay sürücüsü, uçağı düşmek üzere olan pilot örneği ile birlikte verilir:

¹² Foot (1978a), 22.

¹³ Foot (1978a), 22.

¹⁴ Foot (1978a), 22.

¹⁵ Foot (1978a), 22.

¹⁶ Foot (1978a), 23.

Philippa Foot'un Çifte Etki Doktrini ve 'Tramvay Problemi': Uygulamalı Etik Açısından 'Ahlaki İnkilemler' ve Failin Karar Verme Sorunu

Bu örneğin yanına, uçağı düşmek üzere olan bir pilotun, daha fazla yerleşim olan bir bölgeden daha az yerleşim olan bir bölgeye doğru dümen kırıp kırmamaya karar verdiği bir başka örnek yerleştirilmiştir. Paralellığı mümkün olduğunca yakınlaştırmak için, onun sadece dar bir raydan diğerine yönlendirebileceği, kontrolden çıkan bir tramvayın sürücüsü olduğu düşünülebilir; bir rayda beş, diğerinde bir kişi çalışmaktadır; onun girdiği raydaki herkesin öldürülmesi kaçınılmazdır. [Yargıç örneğindeki] isyan durumunda [ise] çetenin elinde beş rehine vardır, dolayısıyla her iki durumda da beş kişinin hayatına karşılık bir kişinin hayatı söz konusudur.¹⁷

Bu pasajda geçen örneklere dair Foot'un değerlendirmesine geçmeden önce bir ara parantez açmakta fayda vardır. Çifte etki doktrininin en meşhur örneği "tramvay problemi"dir. Ancak bu problem Foot tarafından isimlendirilen ya da meşhur edilen bir örnek değildir. Ondan ziyade Foot, diğer ahlaki ikilem örnekleri gibi yalnızca tramvayı kontrolden çıkan bir tramvay sürücüsü örneği vermektedir. Bu örnek, daha sonra Judith Jarvis Thomson tarafından geliştirilerek "tramvay problemi" ismiyle meşhur edilmiş ve literatürde daha çok öne çıkan bir problem olmuştur.¹⁸ Thomson'un Foot'a atıfta bulunarak "tramvay problemi" üzerine yazdığı iki makalesi, neredeyse söz konusu problemi çifte etki doktrini ile eş kılacak ya da çifte etki doktrini denildiğinde ilk akla gelen örnek olmasını sağlayacak yaygın bir düşünceye sebep olmuştur.¹⁹ Dolayısıyla "tramvay problemi"ni bir örnek olarak ilk ortaya atan Foot'tur; ancak onu geliştirerek meşhur edip yaygınlaştıran Thomson'dur. Bu çalışmanın başlığında yer alan "tramvay problemi" ifadesi de söz konusu problemin ÇED kapsamında anılan meşhur bir örnek olması sebebiyledir. Aşağıda Foot'un bu probleme yönelik değerlendirmeleri ÇED'in kendi yorumuna dayanan versiyonuyla ortaya konulacaktır. Ancak şimdi açılan ara parantezi kapatıp yukarıdaki pasajın değerlendirmesiyle devam ederek ÇED'in mevcut ilk yorumu kapsamında Foot'un meseleyi ortaya koyma biçimine dönmeliyiz.

Yukarıdaki pasajda geçen örneklerde Foot'un sorduğu soru şudur: Neden çoğumuz masum bir adama komplo kurulabileceği fikri karşısında dehşete düşerken, sürücünün hiç tereddüt etmeden daha az kişinin olduğu yola yönelmesi gerektiğini söyleriz? İlk durumdaki özelliğin adaletin zarar görmesinden kaynaklandığı söylenebilir; ancak bu özelliği, yani adalet kavramına göre durumu değerlendirmeyi bir kenara bıraktığımızda bile, yine de bir kişinin masum bir insanı öldürüp onu suçlu gibi göstermesi fikri karşısında dehşete düşeriz. Burada ÇED mevcut yorumuyla/versiyonuyla bile olsa bu güçlükten kurtulmanın önemli bir yolunu sunmaktadır: Birini öldüreceğinizi öngörerek ona doğru yönelmek ile planınızın bir parçası olarak onun ölümünü hedeflemek tamamen birbirinden farklı şeylerdir. Bu farkı oluşturan unsur, gerçek hayatta diğer rayda çalışan o tek kişinin ölmesinin neredeyse hiç kesin olmamasıdır. Zira o kişi treni fark eder etmez yolun kenarında bir dayanak bulabilir, ona tutunabilir ve bu sayede kurtulabilir. Dolayısıyla bu adam ölmedi diye "tramvay sürücüsü daha sonra trenden atlayıp adamın beynini levye ile dağıtmaz". Fakat diğer örnekte yargıç iyi amaçları doğrultusunda masum adamın ölümüne ihtiyaç duyar. Eğer onu astırmak mümkün değilse onu kurşuna dizer veya başka bir şekilde ölmesini sağlar. Ancak burada bir masumu idam etmek kötülüğü seçmek demektir. Dolayısıyla ahlaki olarak bu duruma dair iyi-kötü değerlendirmemizde bunun kötülüğü kesindir. "Doğrudan" ve "dolaylı niyet" arasındaki ayrım elbette burada çok önemlidir; ancak Foot'a göre bu, yine de ÇED'in mevcut versiyonunu savunmanın bir yolu değildir. Çünkü burada sorun, söz konusu şeyin iyilik ve kötülük arasındaki kesinlik farkıyla ilişkilendirilmesi değil, ondan ziyade bir şeyi amaçlamak ile ona dolaylı olarak niyet etmek arasındaki farkın kendi başına ahlaki bir kararla (*moral decision*) ilgili olup olmadığıdır.

Foot'a göre, ÇED'i test etmek amacıyla incelediğimiz bu örnekler yalnızca felsefi bir ilgi değildir. Örneğin "kürtaj sorunu" doğrudan hayata dokunan bir örnektir ve hiç kimse tıpta bazen şu ya da bu eylem tarzının olası sonucundan bahsederken bir kelime oyunu yapıldığını ya da gerçekleşmeyen bir teorik durumdan söz edildiğini söyleyemez.²⁰ Dolayısıyla giriş kısmında da ifade edildiği üzere, uygulamalı etik örnekleri yalnızca felsefi soruşturmanın konusu değil, pek çok farklı disipline konu olmanın yanı sıra, doğrudan hayatın içinde yer alması mümkün olan uygulamalardır.

¹⁷ Foot (1978a), 23.

¹⁸ Bu konuda bkz. David (2014), 35.

¹⁹ Thomson'un "tramvay problemi"ni meşhur eden ve probleme yönelik değerlendirmelerini içeren iki önemli makalesi için bkz. Thomson (1976); Thomson (1985).

²⁰ Foot (1978a), 24.

Foot, bu tarz örneklerin çoğaltılabileceğini söyler. Hayatını kurtarmak için ihtiyacı olan bir hastaya az bulunan belli bir ilaçtan yüksek dozda verme durumuna karşılık, her biri bu dozun beşte biri ile kurtarılabilecek beş hastanın daha olduğu bir örnek düşünülebilir. Ona göre, eğer bu tarz durumlarda tek seçeneğimiz buysa birçok kişi yerine bir kişinin ölmesine izin vermek zorunda hissederiz.²¹ Ancak Foot'un ve herhangi birimizin takıldığı/takılacağı nokta şudur: Tramvay sürücüsüne ikinci yolu tercih ettiği için hak verirken neden yargıca hak vermiyoruz? Kanseri araştırmaları için ya da ihtiyacı olanlara verilmesi amacıyla organ nakli için insanları öldürmekte kendimizi haklı görürken, neden az bulunan ilaç örneğinden tıbbi amaçlar için bedenine ihtiyaç duyulan bir insanın öldürülmesi gerektiği düşüncesine geçemiyoruz? Neticede bu durumların hepsinde bir kişinin hayatına karşı çoğunluğun hayatı söz konusu değil midir? Bir durumu diğerinden farklı kılan nedir? Bu soruların cevapları ÇED'in mevcut ikinci yorumu ve Foot'un önerisi olan yeni versiyonla birlikte açıklık kazanacaktır.

Son olarak ÇED'in bu ilk yorumuna dair Foot'un eleştirdiği bir diğer argüman da doktrinin reddedilmesi durumunda bunun bizi umutsuzca kötü adamların eline bırakacağı sonucunun varsayılmasına dayanır. Bu durumda, örneğin zalim bir adam, bizi bir kişiye işkence etmezsek beş kişiye işkence etmek ile tehdit edebilir. Eğer ona inanırsak, beş kişiye karşılık bir kişiye işkence etmek bizim ödevimiz/görevimiz (*duty*) mi olacak? O halde, yanlış olduğunu düşündüğümüz bir şeyi yapmamızı isteyen birisinin, aksi durumda daha kötü olduğu düşünülen başka bir şey yapacağı tehdidinde bulunması, bize söz konusu yanlış yaptırmayı için yeterli olacaktır. Foot'a göre böylesi sonuçlardan ÇED'in mevcut versiyonu bizi şu şekilde kurtarmayı vaat eder: "Çoğunluğa karşı bir kişiye verilecek zarar teklifini reddedemeyiz, çünkü bunu yapmazsak daha fazla insanın zarar göreceğini öngörüyoruz, masum insanların ölümünü isteyen biz değiliz, bize bu teklifi sunan, bizi bu ikilemde bırakan onlardır."²²

Yukarıdaki açıklamalarla Foot, ÇED'in mevcut versiyonunun, yani "doğrudan niyet" ve "dolaylı niyet"e dayanan bir değerlendirmenin ikilemlere dair çözümünü yetersiz bulur. Anlaşıldığı üzere ÇED'in bu yorumu, bazı örneklerle dair çözüm sunarken bazılarını askıda bırakır. Bu yorum, genellikle azınlığa karşı çoğunluğun hayatının kurtarılmasını daha cazip olarak sunsa da dengelerin ağırlığının değiştiği farklı durumlarda bir çözüm sunma konusunda sessiz kalmaktadır. Bu doğrultuda Foot, bu terminolojiye yakın bir başka ÇED versiyonunun olduğunu söyler. Hemen aşağıda bu versiyon ele alınacaktır.

2. Çifte Etki Doktrini'nin "Yaptıklarımız" ve "Olmasına İzin Verdiklerimiz" Ayırımına Dayanan Versiyonu

Foot, ÇED'in bir başka yorumunun "yaptıklarımız" (*what we do*) ve "olmasına izin verdiklerimiz" (*what we allow*) arasındaki ayırımı dayandığını söyler. Bu ayırımı "sorumluluk" değerlendirmesinde "yaptıklarımız", "doğrudan niyet" ile eş tutulurken "olmasına izin verdiklerimiz" ise "dolaylı niyet"e tekabül etmektedir. Foot, J. Bennett'e ve G.E.M. Anscombe'a atıfta bulunarak tartışmacıların "yaptıklarımız"dan olduğu kadar "olmasına izin verdiklerimiz"den de sorumlu tutulup tutulmayacağımızı tartışma eğiliminde olmalarını ilginç bulur.²³ Çünkü ona göre her ne kadar biri

²¹ Foot (1978a), 24.

²² Foot (1978a), 25.

²³ Foot, J. Bennett'in ve G.E.M. Anscombe'un söz konusu tartışmayı yapmaya meyilli olduğunu söylerken aslında onların bu konuyu savunduklarını ima etmemektedir. Foot'un referansını verdiği bu metinlere baktığımızda, öncelikle Bennett'in ana temasını "kürtaj sorunu"nun oluşturduğu ve bu tarz durumlarda meydana gelen ahlaki ikilemlerin çözümüne yönelik değerlendirmelerinin yer aldığı metninde, kendisi sonuççu olarak nitelenmesi bile eylemin ahlaki niteliğinin belirlenmesinde sonuçların önemli olduğunu savunur. Bennett, kürtaj meselesi üzerinden "öldürmek" ile "ölmesine izin vermek" (ki bu Foot'un yukarıda ÇED'in ikinci versiyonu olarak gördüğü "yapmak" ile "olmasına izin vermek" terminolojisine dayanan ayırımı tekabül eder) arasında yapılan ayırımı sonuçları ne olursa olsun "öldürmenin" kötü ve yanlış bir eylem olduğu, ama "ölmesine izin vermenin" sonuçları aynı olsa bile "öldürmek" kadar kötü olmadığı yönündeki ayırımı karşı çıkar. Nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin, Bennett, dikkate alınması gerekenin, ahlaki statüsü değerlendirilenin sonuçlar olduğunu söyler. Bu nokta, Bennett'i "niyet" ile "öngörü" arasında herhangi bir ayırımı yapılamayacağını ifade eden radikal bir tezi savunmaya götürür. Bkz. Bennett, Jonathan (1966), "Whatever Consequences", *Analysis* 26-3, s. 83-96. Diğer yandan Anscombe Bennett'e yönelik eleştirisinde şunları söyler: "Bay Bennett'in argümanının özü şudur: Eğer A, sizin B'yi yapmanızdan kaynaklanıyorsa, A da B'yi yapmak yerine yaptığımız her şeyden kaynaklanmaktadır." Bkz. Anscombe, G.E.M. (1966), "A Note on Mr. Bennett", *Analysis*, 26-6, s. 208. Yalnızca tırnak içindeki alımdan ibaret olan Anscombe'un söz konusu makalesinde Bennett'e bir karşı çıkış vardır. Bu karşı çıkış Bennett'in metninin ana temasını oluşturan kürtaj meselesine uygulandığında, diyelim ki bebeğin doğumu annenin ölümüne yol açacakça, yani annenin ölümü (A) kürtaj yapılmadığı içinse (B), bu durumda kürtaj yapmak yerine yapılan her şey (B), annenin ölümüne (A) neden olacaktır. Anscombe genel olarak kürtajın yasaklanmasına karşı çıkar. Onun bu konudaki tutumunu ifade eden fikirleri için ayrıca bkz. Anscombe, G.E.M. (2008), "Morality", *Faith in a Hard*

Philippa Foot'un Çifte Etki Doktrini ve 'Tramvay Problemi': Uygulamalı Etik Açısından 'Ahlaki İkilemler' ve Failin Karar Verme Sorunu

diğerine tekabül etse de bir kişinin "yaptığı" ile "olmasına izin verdiği" şey arasındaki ayırımın "doğrudan" ve "dolaylı niyet" arasındaki ayırımla eş tutulması mümkün değildir.

Foot'a göre kişi bir şeyin olmasına kasten (*deliberately*) izin verebilir; bunu ya kendi iyiliği için ya da başka bir şeyi elde etme planının bir parçası olarak amaçlayabilir. Dolayısıyla birisi, başka bir insanın ölmesini isteyebilir ve kasten onun ölmesine de "izin verebilir". Tıpkı tramvay sürücüsünün raydaki adamı öldürmesi gibi, kişinin amaçladığı şeyleri yaptığı da söylenebilir. Ayrıca her iki niyetin de mümkün olduğu durumlarda, "yapılan" veya "izin verilen" yerine "yol açtığı" (*to be brought*) söylenen çok sayıda durum vardır. Örneğin bir adamın su sızdıran bir tekneyle denize açılmasına izin vererek ölümüne yol açmak mümkündür ve bu adamın ölmesi, onu o tekneye bindirenlerin doğrudan niyetiyle ilgili olabildiği kadar dolaylı niyetiyle de ilişkili olabilir.²⁴

Böylece Foot, "yapılan" ve "izin verilen" ayırımına dayanan ÇED'in ikinci yorumuna ya da versiyonuna da karşı çıkmakta, daha doğrusu onu söz konusu ikilemlerin doğurduğu sorunlar için çözümün bir parçası olarak görmemektedir. Ancak doktrinin bu versiyonu yine de önemlidir; çünkü bu versiyonda değerlendirmenin bir tarafı olan "olmasına izin vermek" fikri, Foot'un doktrine dair kendi yorumunu/önerisini geliştirmesinde ilham kaynağı ya da hareket noktası olmuştur.

3. Foot'un Önerisi: Çifte Etki Doktrini'nin "Engellemekten Kaçınmak" ve "Olanak Sağlamak" Ayırımına Dayanan Versiyonu

Foot, yukarıda gündeme gelen "izin verme" fikrini biraz daha geniş bir incelemeye tabi tutarak aranan çözümün bu noktada düğümlendiğini ima eder. Burada Foot, biri "engellemekten vazgeçerek izin verme" (*allowing which is forbearing to prevent*) diğeri "olanak sağlayarak izin verme" (*allowing which is enabling*) olmak üzere iki izin verme durumuyla karşılaştığımızı söyler.²⁵

İlk durumda devam etmekte olan bir hareketler (*acts*) ya da eylemler (*actions*) dizisi vardır ve fail müdahale edebilecek bir konumda ya da durumdadır. Ancak bu, failin müdahale etmesi gereken bir durum olmasına rağmen, failin müdahale etmediği, dolayısıyla "engellemekten kaçınarak olmasına izin verdiği" bir durumdur. Örneğin bir tuzağın olduğu yere doğru ilerleyen birisini gördüğümüzde onu uyararak tuzağa düşmesini engelleyebiliriz. Ancak bu durumdaki bir kişiyi uyarmadığımız zaman onun tuzağa düşmesine izin vermiş oluruz. Benzer şekilde birisi bir hayvanı besleyebilir, ancak beslediği hayvanı beslemekten vazgeçtiği zaman, bu, onun söz konusu hayvanın açlıktan ölmesine izin verdiği anlamına gelir. İkinci durumda ise temel fikir, olayların akışını durduran bir engelin ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin, biriktikçe zararlar doğuracak su birikintisi için birisi tıkacı kaldırıp suyun akmasına izin verebilir, mahsur kalan bir hayvanın kurtulabilmesi için ona kapıyı açabilir ya da birisine para yardımıyla bulunarak onun yeniden ayağa kalkmasını sağlayabilir vb.²⁶ Aşağıda bu iki izin verme durumunun detayları ele alınacaktır.

Foot'a göre, ilk tür izin verme bir tür ihmaldir; ancak genel olarak "ihmal" ile "izin verme" veya "meydana getirme" ile "yapma" arasında genel bir ilişki yoktur. Örneğin gösterisine katılmayan bir aktör, gösterinin bozulmasına izin vermek yerine doğrudan onu bozmuş olur. Dolayısıyla Foot'a göre, genel olarak "ihmal" ile "yapma" arasında bir ayırım olsa da ÇED'e konu olan ikilemlerde bazen "ihmal" ile "yapma" aynı şeyi ifade edebilir. Buradaki temel soru şudur: Engellemekten vazgeçerek izin verdiğimizde, yaptığımız/sebeplendiğimiz şey ile yalnızca olmasına izin verdiğimiz şey arasında ahlaki olarak herhangi bir ayırım var mıdır? Foot, hem ahlak hem de hukukta bazı durumlarda birinin diğeri kadar kötü olduğu durumların olduğunu söyler. Örneğin bir adam çocuğunu ya da yaşlı ebeveynlerini zehir vererek olduğu gibi açlıktan ölmelerine izin vererek de öldürebilir. Hukukta ikisi de cinayet nedeni

Ground Essays on Religion, Philosophy and Ethics by G.E.M. Anscombe içinde (Ed. Mary Geach & Luke Gormally), Exeter: Imprint Academic, s. 114-116. Anscombe ahlaki değerlendirme söz konusu olduğunda daha mutlakçı bir tavır sergiler. Onun sonuççuluğa karşı çıkışında, ahlaki doğruluk ve yanlışlığın belirlenmesinde yalnızca sonuçların değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden görüşlere yönelik topyekün bir eleştiri söz konusudur. Bu eleştiri en iyi ifadesini *Modern Moral Philosophy* makalesinde bulur. Burada Anscombe, Bennett'in aksine "niyet" ile "öngörü" arasında ayırım yaparken, sonuççuluğu savunan filozoflara karşı, hangi saikle yapılırsa yapılsın, hangi iyi/doğru sonuca ulaşmayı garanti ederse etsin, masumların cezalandırılmasını öngören/gerektiren her duruma karşı çıkar. Bkz. Anscombe, G.E.M. (1997), "Modern Moral Philosophy", *Virtue Ethics* içinde, New York: Oxford University Press, s. 35, 37-38.

²⁴ Foot (1978a), 25-26.

²⁵ Foot (1978a), 26.

²⁶ Foot (1978a), 26.

sayılır, ancak başka bir durumda bir ayırım yapmak mümkündür.²⁷ Foot, bu ayırımın olanağını şu örnek üzerinden ifade eder:

Çoğumuz Hindistan ve Afrika’da insanların açlıktan ölmesine izin veriyoruz ve bunu yapmamızda kesinlikle bir yanlışlık var; ancak, az gelişmiş ülkelerdeki insanların açlıktan ölmesine izin vermek ile onlara zehirli gıda göndermek arasındaki ayırımı yalnızca hukukta yaptığımızı iddia etmek saçmalık olur. Ahlaki sistemimize, insanlara yardım şeklinde borçlu olduğumuz şey ile onlara müdahale etmeme şeklinde borçlu olduğumuz şey arasında bir ayırım işlenmiştir.²⁸

Foot buradaki ayırımı Hıristiyan hukukunun önemli yorumcularından biri olan John Salmond’un *Jurisprudence* eserine dayandırarak açıklar. Onun referans verdiği *Jurisprudence* pasajı kısaca şunu söyler: Pozitif bir hak, pozitif bir ödev karşılık gelir ve bu ödevi yüklenen hak sahibi kişi, pozitif bir eylemde bulunur. Negatif hak ise olumsuz bir ödev karşılık gelir ve burada yükümlü kişi, hak sahibi kişi olarak zarar göreceği birtakım eylemlerden kaçınır. Burada ilki pozitif olarak yararlanma hakkıdır, ikincisi ise yalnızca zarar görmeme hakkıdır.²⁹

Bu açıklama Foot’a göre her ne kadar söz konusu ayırımı gerekçe olarak kabul edilse de tüm eylemleri fayda ve zararlar ilişkilendirdiği için kusurludur, ancak yine de işe yarayabilir. Buna göre öldürme ya da hırsızlık gibi şeylerden kaçınma yükümlülüğünü “negatif ödev”, çocuklara ya da yaşlı ebeveynlere bakma yükümlülüğünü “pozitif ödev” olarak görebiliriz. Bununla birlikte Foot, “pozitif ödev” kavramının genişletilmesi gerektiğini, her ne kadar bazı hayırseverlik eylemleri borçlu ya da yükümlü olunan eylemler olarak ifade edilmese de yine de hayırseverlik eylemlerinin “pozitif ödev” kavramı altında toplanması gerektiğini söyler.³⁰ Böylece Foot söz konusu ayırımın açıklamasına düştüğü şerh ile yukarıda ele alınan ahlaki ikilem örneklerinin açık bir izahı için bir zemin kurmaya çalışır:

Şimdi negatif ve pozitif ödevler ayırımının, direksiyon sürücüsünün eylemi ile yargıcin eylemini, kıt ilacı esirgeyen doktorlar ile tıbbi amaçlar için bir ceset elde eden doktorların eylemini, işkenceden bir kişi yerine beş kişiyi kurtarmayı tercih edenler ile beş kişiyi kurtarmak için bir kişiye işkence etmeye hazır olanların eylemini neden farklı gördüğümüzü açıklayıp açıklamadığımızı görelim. Her iki durumda da bir ödev çatışması söz konusudur, ancak bunlar ne tür ödevlerdir? Her iki durumda da olumlu ödevleri olumluya karşı mı, olumsuz olumsuzlara karşı mı, yoksa birini diğerine karşı mı tartıyoruz? Ödev zarar vermektan kaçınmaktır, yoksa yardım getirmek midir?³¹

Anılan ve önceki CED versiyonlarına konu olan ahlaki ikilem örneklerini, burada Foot tarafından inşa edilen temelden hareketle değerlendirmeden önce, Foot’un bu konuda önemli bir başka eleştirisine yer vermek gerekir. Bu eleştirinin söz konusu değerlendirmeyi daha açık kılacağı görülmektedir.

Foot, “yaptıklarımız” ile “olmasına izin verdiklerimiz” ve “amaçladıklarımız” ile “yaptıklarımızın sonucu olarak öngördüklerimiz” arasındaki ayırımın ahlaki olarak yapılamayacağını söyleyenlere karşı çıkar. Ona göre bu ikisi arasındaki ayırım ahlakidir ve söz konusu durumlara dair yaptığımız ahlaki yargılarda bu ayırım ortaya çıkmaktadır.³² Örneğin, “daha büyük bir grup kurtarılrken daha küçük bir grubun ölümüne terk edilmesi üzücü bir ahlaki gereklilik olarak adlandırılabilse de az sayıda kişinin öldürülmesi durumunda aynı şey söylenemez.” Bir başka örnek, “birkaç kişiyi kurtarmak için acele ederken bir yaralıyı yol kenarında ölümüne terk etmek [ahlaki olarak] doğru olabilirken, onlara zamanında ulaşmak için yatan bir kişinin üzerinden arabayla geçmek çirkin [ahlaki olarak yanlış] bir davranış olacaktır.³³ Bunun gerekçesini Foot şu şekilde açıklar:

[...] müdahalede bulunmama şeklindeki “negatif ödev”, yardım etme şeklindeki “pozitif ödev”den daha güçlüdür. “Yapmak” ve “izin vermek” arasındaki aynı ayırım, bir yandan bir başkasına verilen bir zarara aracı olmaktan kaçınmak, diğer yandan da aynı kötülüğü hiçbir şekilde kendisinden kaynaklanmadığı halde

²⁷ Foot (1978a), 26.

²⁸ Foot (1978a), 26-27.

²⁹ Foot (1978a), 27.

³⁰ Foot (1978a), 27.

³¹ Foot (1978a), 27.

³² Foot, Philippa (1985), “Morality, Action, and Outcome”, *Morality and Objectivity: A Tribute to J.L. Mackie*, (Ed. Ted Honderich), London: Routledge, s. 23.

³³ Foot (1985), 24-25.

Philippa Foot'un Çifte Etki Doktrini ve 'Tramvay Problemi': Uygulamalı Etik Açısından 'Ahlaki İkilemler' ve Failin Karar Verme Sorunu

önlemek ya da düzeltmek için bir kişinin neleri feda etmek zorunda olduğunu düşündüğümüzde tekrar ortaya çıkar.³⁴

Kısacası, "izin verme" durumunda, olaylar dizisi çoktan başlamıştır ya da başlamak üzeredir; bunu durdurabilecek veya engelleyebilecek fail bu duruma müdahale etmeyip gidişatın devam etmesine müsaade etmektedir. Diğer durumda, fail doğrudan eylemler dizisini başlatan kişidir, örneğin birini vurur ve öldürür ya da diyelim ki orada bulunan bir suya onu iter ve o kişi orada boğulur vb.³⁵ Burada önemli olan nokta şudur: Eylemin ahlaki karakterini belirleyen şey, failin nedensel bağlantıdaki konumudur. Fail dizinin ya da olayların başlatıcısı mı, yoksa ona müdahale etmeyen kişi mi veya bunu doğrudan mı amaçlamıştır yoksa yaptıkları neticesinde doğacak sonucu mu öngörmüştür? Elbette kişinin olaylar zincirindeki rolünün izin verici ya da başlatıcı olması, olayların sonucu açısından hiçbir fark oluşturmaz. Zira iyilik ya da zarar her iki durumda da aynı olabilir. Ancak bir eylemin başlatıcısı olmak ile gerçekleşen eyleme müdahale etmeyen olmak arasındaki ayırım ahlakidir. Her ne kadar iyilik ve zarar farklılaşsa da fail iki durumdan da ahlaki olarak sorumludur.³⁶

Foot, benzer ahlaki ayırımın failin "doğrudan amaçladığı", yani araç ya da amaç olarak hedeflediği şey ile "dolaylı olarak amaçladığı" yani eyleminin bir sonucu olarak öngördüğü şey arasında da yapılabileceğini söyler. Bununla birlikte, ona göre, bir eylemin neden olduğu zararın failin amaçladığı bir şey mi yoksa öngördüğü, ancak iradesinin nesnesi haline getirmediği bir şey mi olduğu genellikle eylemin adaletsizliği açısından bir fark oluşturmaz. Para kazanmak için zehirli olduğunu bildiği yiyecekleri satan tüccarın veya ticaret yapmak için kasten adam öldüren işsiz bir mezar kazıcısının yaptığı şeyler ahlaki açıdan elbette iyi olmayacaktır. İlkinde fail, yaptığı eylemin sonucu olarak insanların öleceğini öngörmüştür, ikincisinde fail doğrudan insanların ölümünü amaçlamıştır. Dolayısıyla iki durum da ahlaki açıdan kötüdür. Ancak Foot'a göre, her ne kadar fayda ve zarar dengesi aynı kalsa da bir şeyi hedeflemenin ahlaki açıdan uygun olmamasına karşın, onu hedeflemeden meydana getirmenin ahlaki açıdan uygun olduğu durumlar söz konusudur. Bir önceki örnekte çok sayıda yaralıyı kurtarmak için aceleyle hareket edilen durumda yol kenarında yaralı olarak duran kişiyi ölüme mahkûm etmenin ahlaki açıdan sakıncasız olduğu söylenemez. Benzer şekilde herhangi bir müdahalede bulunmadan kötü olayların gidişatını izlemek veya olayın faili olmasa bile birisinin ölümünden memnuniyet duymak da ahlaki olarak kötüdür. Dolayısıyla, ahlaki açıdan önemli olan, kişinin sadece nasıl davrandığı değil, aynı zamanda olayların gidişatını etkilemese bile iradesini nasıl kullandığıdır.³⁷

Foot, aslında "amaçladıklarımız" ve "öngördüklerimiz"e dair ahlaki olarak bir ayırım yapılması gerektiğini söylerken Anscombe'ın bir çizgiyi benimser. Foot'un Anscombe ile sürdürdüğü çizginin aynılığını görebilmek için, Anscombe'un söz konusu ikilemlere ve ÇED'e dair tespitlerine yer vermek gerekir.

Anscombe'a göre ölüm elbette bir kötülüktür; ancak bir insanın bir insan tarafından öldürülmesi her zaman kötü bir eylem olmayabilir. Burada temel noktanın tespiti için, eylemin failinin bir hatası veya mazereti olup olmadığının sorulması gerekir.³⁸ Daha büyük bir iyilik uğruna uygulanan kötülükte, kötülük tamamen niyetli/kasıtlı olan şeydedir, ancak eylemin kötülüğü ve kasıtlılığı eylemin niteliğini belirlemez. Her şeyden önce eylemin niteliği, failin eylemi ne için yaptığına göre belirlenir. Diğer bir deyişle failin eyleminin iyiliği ya da kötülüğü, gerçekleşen sonucun niyetine göre belirlenir. Dolayısıyla eyleme ahlaki bir karakter kazandıran şey, failin bunu ne için yaptığıdır. Böylelikle Anscombe, ikilem durumlarında "ne için?" veya "ne amaçla" (*what for*) sorusunun baskın bir rol oynadığına dikkat çekerek "niyet" temelli bir açıklama sunar.³⁹

Anscombe'a göre, bir evi yakan bir kundakçı, orada insanların olduğunu umursamadan, eylemi nedeniyle yanarak ölmeleri halinde, onları öldürmeyi amaçlamış gibi katildir. Bu örnek Foot'un yukarıda geçen iki farklı tüccar örneği ile bir arada düşünülebilir. Anscombe, bununla birlikte

³⁴ Foot (1985), 25.

³⁵ Foot (1985), 25.

³⁶ Foot (1985), 26.

³⁷ Foot (1985), 26-27.

³⁸ Anscombe, G.E.M. (2005a), "Action, Intention and 'Double Effect'", *Human Life, Action and Ethics Essays by G.E.M. Anscombe* içinde, (Ed. Mary Geach – Luke Gormally), Exeter: Imprint Academic, s. 204.

³⁹ Anscombe (2005a), 206.

öngörülebilir eylemlerin, kasıtlı veya niyetli eylemler ile aynı sorumluluğu doğurduğunu söyleyenlere de karşı çıkar:

Öldürme niyeti olmaksızın, kişinin eylemi sonucunda ölümün öngörülebilir olduğu durumlarda cinayet olduğu gerçeği doğal olarak bir soruna yol açmaktadır. Öngörülebilir ya da muhtemelen ölüme yol açan hiçbir eylemin yapılamayacağı ya da bu türden tüm eylemlerin cinayet olduğu söylenemez. Bu durumda bir çocuğun dünyaya gelmesi bile cinayet olur, çünkü çocuk mutlaka ölecektir. Bu çok uçuk bir örnek gibi görünüyorsa [şunları düşünün]: Ölümle sonuçlanacağı öngörülebilir olmayan yollar ve hızlı araçlar inşa edemezsiniz, çeşitli sporlar ve yarışlar yapamazsınız, denizlerde seyreden gemiler yapamazsınız. Tıpta yapılan pek çok şey ve ameliyatlara hastayı hastalığından önce öldürebilecek ağrı kesici ilaçlar ve yüksek riskli ameliyatlara ölüm riski içerdiği bilinerek yapılır.⁴⁰

Dolayısıyla öngörülebilir eylemlerde failin sorumluluğu, sorumluluk nedensellik anlamına geldiği oranda geçerlidir.⁴¹ Anscombe, bu tarz örneklerin değerlendirilmesi olarak karşımıza çifte etki doktrininin çıktığını söyler.⁴² Ancak ona göre, çifte etki doktrini, çoğunlukla ikilemlerin çözülmesinde bir çözüm sunmaz. En temelde bu doktrini ne yapabileceğimizden ziyade ne yapmayacağımızı söyleyen bir ilke olarak görmeliyiz.⁴³ Zira, ameliyat, öldürmek için değil de bir başkası için organ almak amacıyla yapılsa bile, ameliyatın doğası gereği yakın bir sonuç olarak kişinin ölümü bekleniyorsa, ameliyatın cinayet olduğu düşünülebilir.⁴⁴

Bu ara açıklamayla birlikte şimdi Foot'un yukarıda ortaya koyduğu ölçüte göre ahlaki ikilem örneklerinin değerlendirmesine geçilebilir. İlk olarak direksiyon sürücüsünün (tramvay, uçak) "negatif ödevler" çatışmasıyla karşı karşıya olduğu görülür. Çünkü hem beş kişinin hem de bir kişinin ölüm ya da yaralanmasından kaçınmak failin ödevidir. Ancak bu koşullar altında Foot'a göre direksiyon sürücüsünün her ikisinden de kaçınması mümkün değildir ve yapabileceği şeyin en az zararı vermesi gerektiği açıktır. Daha net bir ifadeyle, direksiyon sürücüsü beş kişinin ölüm ya da yaralanmasındansa bir kişinin zararına neden olmak zorunda kalır. İkinci olarak yargıç örneğindeki yargıç, zarar vermeme yükümlülüğü ile yardım getirme/etme yükümlülüğünü tartar ya da karşılaştırır. Onun istediği şey masum insanları kurtarmaktır, ancak onu ikilemde bırakan şey, kurtarma eylemini zarar verme eylemine başvurmadan yapamamasıdır.⁴⁵ Foot'a göre en katı pozitif yardım yükümlülüğünün mevcut olduğu durumlarda bile, bu yine de negatif yükümlülük kadar ağırlık taşımaz. Çünkü aklıktan ölmek üzere olan bir çocuğa yemek götürmek için cinayet işlemek izin verilebilir bir şey değildir. Eğer failin seçimi bir ya da birkaç kişiye zarar vermek arasındaysa tek bir mantıklı hareket tarzı vardır, o da daha az kişinin zarar göreceği bir durumu seçmektir. Eğer seçim bazılarını zarar verme pahasına yardım etmek ile yardım etmek için zarar vermeyi reddetmek arasındaysa burada tüm mesele tartışmaya açıktır. Dolayısıyla sonuç olarak Foot, direksiyon sürücüsünün sadece bir kişinin olduğu yola direksiyonu kırmasını, ancak yargıcın isyanı durdurmak için masum bir kişiyi öldürmemesi gerektiğini düşünmemizin tutarsız olmayacağını söyler.⁴⁶

Benzer yaklaşımla az bulunan ilaç örneği ile hayat kurtarmak için ihtiyaç duyulan ceset örneği de değerlendirilebilir. Bu örnekte de "bir kez daha zararı önleme ödevi ile yardım sağlama ödevi arasındaki ayrımaya dayanan bir fark buluyoruz"⁴⁷. Yüksek dozda ilaca ihtiyacı olandan beş kişiyi kurtarmak adına ilacı esirgediğimizde, iki yardım etme durumunu karşılıklı olarak tartmış oluyoruz.⁴⁸ Fakat başkalarını kurtarmak için bir adamı bedenini kullanmak için öldürme durumunda ise yardıma karşı zararı tartmış

⁴⁰ Anscombe (2005a), 208-209.

⁴¹ Anscombe (2005a), 204.

⁴² Anscombe (2005a), 209.

⁴³ Anscombe (2005a), 214.

⁴⁴ Anscombe (2005a), 214.

⁴⁵ Foot (1978a), 28.

⁴⁶ Foot (1978a), 28.

⁴⁷ Foot (1978a), 28.

⁴⁸ Anscombe Foot'un bu örneğine itiraz mahiyetinde kısa bir makale yazmıştır. Ona göre Bayan Foot, burada bir kişiye karşı beş kişinin kurtarılması gerektiğini düşünmüştür. Ancak bu örnekte birini değil beşini kurtarmamız gerektiğine yönelik bir zorunluluk yoktur. Çünkü elimizde bir tek ilaç vardır ve ilacı ya bir kişiye ya da beş kişiye veririz. İlacı iki gruptan birine kullandığımızda diğer grubun şikayetçi olması ya da ilacı vereni haksız bulması söz konusu değildir. Dolayısıyla burada ilacı verecek olan doktor şu ya da bu gruptan birine ilacı verdiği sürece, yani elindeki imkânı kullandığı sürece haksız değildir. Ona neden beş kişiyi kurtarmak yerine bir kişiyi kurtardın yönünde bir itirazda bulunulamaz. Bkz. Anscombe, (2005b), 237.

oluyoruz. Bu durum, Foot'a göre, "pozitif ödev" in ihlali anlamına gelmektedir.⁴⁹ Aynı şekilde az kişiye mi yoksa daha çok kişiye mi işkence edilmesi örneğinde de failin kararı ya da seçimi için ilke veya ölçüt bir önceki örneklerle aynı şekilde işler. Eğer kararımızda ya da götüreceğimiz yardımıyla birilerini işkenceden kurtarabiliyorsak, o zaman daha az kişiden ziyade daha çok kişiyi kurtarma yolunu seçeriz. Ancak bu, failin bir grubu kurtarmak için başka bir gruba doğrudan kendisinin neden olacağı bir zarar verme yolunu seçebileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla böyle davranarak, Foot'a göre, yukarıda ifade edilen kötü insanların tehditleriyle harekete geçmeyi reddedebiliriz.⁵⁰

Foot'un bu örneklere dair değerlendirmeleri, ÇED'in mevcut ilk iki yorumunda bulunmayan bir çözümleme faaliyeti ve çözüm sunma fikri olarak kendi yorum ve önerisini ifade eden alternatif bir ÇED versiyonu olarak sunulur. Bununla birlikte Foot, kendi alternatif yorumunun aksine daha önce ulaşılan ve belki de ulaşılabilecek farklı sonuçların genel olarak avantaj olarak sunulan yolu tercih etmeye dayandığını/dayanacağını söyler. Ancak, mesela bir hastanede belirli bir gazın üretilmesiyle hayatları kurtarılabilecek beş hastanın olduğunu, fakat bunun kaçınılmaz olarak herhangi bir nedenle hareket ettirelemeyen başka bir hastanın odasına ölümcül dumanlar saldırdığını varsayan bir örnek düşünelim. Burada bize hiçbir faydası olmayan bu hastanın ölümü açıkça bir yan etkidir (*side effect*) ve doğrudan niyetlenen bir şey değildir. Pekiyi bu durum tek bir hastanın ölümünü öngördüğümüz (*foreseen*) ama kesinlikle amaçladığımız/niyet etmediğimiz (*intended*) anlamına geliyorsa, neden aynı şey az bulunan ilaç örneği için de geçerli değildir? Foot'a göre bu tür örneklerde "doğrudan" ve "dolaylı niyet" arasındaki ayırım ile bu temele dayanan ikinci versiyonun önerisi, ne söyleyeceğimizi belirlemede ancak ikinci bir rol oynar. Onun yerine Foot için alternatif yorum daha elverişlidir ve zarar vermektan kaçınma ya da yardım sağlama gibi bir ayırım, söz konusu örneklerin değerlendirilmesinde ya da içinde bulunulan ikilemlerde karar vermeyi nispeten daha kolaylaştırıcıdır.⁵¹

4. ÇED'in Yeni Versiyonuyla Kürtaj Probleminin Yeniden Yorumlanması

Gelinen noktayla birlikte Foot, "kürtaj sorunu" nun yeniden ele alınabileceği gerekliliğine işaret eder. Bu nokta, Foot'un ÇED'in önceki versiyonlarının genelde ve temelde "kürtaj sorunu" bağlamında gündeme geldiğini, dolayısıyla ÇED için bu kadar önemli olan bir sorunun onun Footçu versiyonu açısından nasıl değerlendirildiğini görmek açısından önemlidir. Diğer bir deyişle Foot, ÇED'in temel örneklerinden biri olan ve önceki versiyonlarıyla bir çözüme ulaşılamayan "kürtaj problemi" ni ÇED'in kendi yorumuna dayanan versiyonuyla bir çözüme kavuşturmaya çalışır. Onun bu yeni versiyon açısından "kürtaj sorunu" ile ilgili saptamaları şu şekilde açıklanabilir:

- i) Anne ve çocuk aynı anda kurtarılamıyorsa; çocuğun canlı doğması mümkün değilse ve öldürülmesiyle annenin hayatı kurtarılacaksa, burada bir çıkar çatışması yoktur. Yapılacak şey, çocuğa karşı annenin kurtarılmasıdır. Foot'a göre bu örnek tıpkı mağaranın ağzında hiçbir şey yapılmazsa diğerleriyle birlikte boğulacak olan şişman adamın durumuyla aynıdır. Sonucun kesinliği açıktır ve alternatif bir çıkar çatışması söz konusu değildir. Nasıl ki şişman adam iki durumda da ölecekse bebek de her iki seçenekte ölecektir. O sebeple mağaradakilerin kurtulması için şişman adamın, annenin kurtulması için de bebeğin feda edilmesi kaçınılmazdır. Bu durum masum bir insanı doğrudan öldürme durumuyla paralel değildir.
- ii) Anne ya da çocuktan birinin kurtulması diğerinin ölümüne bağlıysa; bu durumda da bir çıkar çatışması yoktur. Yalnızca harekete geçme kararı, kimin kurtarılacağına dair seçim belirler. Foot bu örneği, teknelerinin batmaması için birisini denize atmaları gerektiğine inanan denizciler vakasına ve denizde yiyeceksiz kalırken kamarotu öldürüp yiyen Dudley ve Stephan adlı denizcilerin hikayesindeki duruma benzetir. Burada da harekete geçme kararı, kimin kurtarılacağını dair seçim tarafından belirlenir. Ancak bu iki durumda da bir kesinlik ya da mutlaka yapılması gereken şudur denilebilecek bir ölçüt söz konusu değildir. Foot'a göre eğer kesinlik söz konusu olsaydı birini kurtarmak hiç kurtarmamaktan daha iyi olurdu. Genel olarak çocuğun hayatına karşı annenin hayatını tartarken anne lehine karar verilse de birkaç yıl sonra diğer yönden karar verme ihtimali her zaman söz konusudur.

⁴⁹ Foot (1978a), 28.

⁵⁰ Foot (1978a), 29.

⁵¹ Foot (1978a), 29.

- iii) Üçüncü ve en kötü ikilem, anneyi kurtarmak için çocuğun kafatasını ezerek öldürmek gibi durumlarda ortaya çıkar. Burada hiçbir şey yapılmazsa anne ölecek, anne ölürse, ancak çocuk o zaman güvenli bir şekilde doğurtulabilecektir. Burada Foot'a göre ÇED'in önceki versiyonları müdahale edemeyeceğimizi ifade eder, çünkü çocuğun ölümü doğrudan amaçlanırken/niyetlenirken annenin ölümü amaçlanmaz.⁵²

İkinci durumda annenin kurtarılması için çocuğun ölmesi niyet edilen bir sonuçtan ziyade öngörülen bir sonuçtur. Ancak üçüncü durumda annenin kurtarılması için çocuğun kafatasının ezilmesi doğrudan çocuğun ölümüne niyet edildiği anlamına gelir. Footçu versiyon açısından, ikincisinde çocuğun ölümü “engellemekten kaçınma”dan gerçekleşirken üçüncüsünde çocuğun ölümüne “olanak sağlama” yoluyla sebep olunmaktadır. Diğer bir deyişle, ikinci durumda annenin kurtarılması için verilen kararda çocuğun ölümü engellenmezken, aynı kararın üçüncü aşamasında çocuğun ölümüne imkân sağlanmaktadır. Görüldüğü kadarıyla Foot, ilk iki durumda daha açık konuşurken, üçüncü durumda çocuğun ölümüne niyet etme noktasında açık bir çözüm fikri sunmamaktadır. Bu da onun ÇED'in temel örneklerinden biri olan “kürtaj problemi”ne dair bütünlüklü ve net bir çözüm fikri ortaya koymadığını, daha doğrusu koyamadığını göstermektedir. Bu üç saptamayla birlikte Foot, kürtaj problemi söz konusu olduğunda her zaman feda edilecek olanın bebek olması gerektiğini düşünenlere de karşı çıkar. Ona göre her şeyden önce fetüs de bir bireydir ve fetüsün de haklarının korunması gerekir.⁵³ Böylece Foot, ÇED'in kendi yorumuna dayanan yeni versiyon önerisiyle birlikte “kürtaj sorunu”na mümkün mertebe bir açıklık kazandırdığını düşünür.⁵⁴

Sonuç

Foot, mevcut iki ÇED yorumunun ahlaki ikilemlerde failin karar ve sorumluluğunu değerlendirme noktasında yetersiz kaldığını ortaya koyarak söz konusu doktrine yeni bir anlayış kazandırmaya çalışmıştır. “Engellemekten kaçınmak” ile “olanak sağlamak”, “ihmal etmek” ile “izin vermek” ve “meydana getirmek/sebepl olmak” ile “yapmak” gibi ayırmalara dayanarak failin eyleminin değerlendirildiği bu yeni yorum, Foot tarafından ÇED'in ahlaki ikilemleri ele alma noktasında ortaya koyabileceği mecbur kalınmış nihai bir çözüm olarak sunulur.

Ancak Foot, her ne kadar kendi yorumuna dayanan yeni bir ÇED versiyonunu alternatif olarak önerse de ahlaki ikilem örneklerinde dengeler ne olursa olsun her zaman bir felaket ya da zarar kaçınılmazdır. Öyle ya da böyle pek çok ayırım yapsak bile, bazı şeylerin katı bir “pozitif ödev” mi yoksa daha ziyade bir hayırseverlik mi (örneğin kendi çocuklarımızı beslemek ile uzak ülkelerdeki çocukları beslemek) ayırımı yapsak da ikilemin bir tarafında olan kişi/durum/vaka diğerine nazaran daha dezavantajlı olsa da (mesela bir katili mi kurtarmak yoksa bir masumu mu ya da bir yaşlıyı mı yoksa bir çocuğu mu kurtarmak) ve bu durumlar her zaman failin karar vermesinde bir farka yol açsa da çoğu kez ikilemin bir ucundaki zarar görecektir. Foot, ortaya koyduğu ve sayesinde başta ahlak felsefesi ve hukuk olmak üzere pek çok alanda tartışılan ve gündelik hayatın birer örneği olan bu uygulamalar ya da durumları ÇED'in kendi yorumu olan versiyonuyla değerlendirmektedir. Foot'un bunu yapmaktaki asıl amacı kötülüğün failin eyleminin rehberi olmaması için gereken bir açıklama sunmaktır. Onun –bu

⁵² Foot (1978a), 30.

⁵³ Foot (1978a), 30.

⁵⁴ “Tramvay problemi”nin aksine “kürtaj sorunu” konusunda Foot'tan önce yazan Thomson'nun fetüse karşı anneyi, dolayısıyla da kürtajı savunan bir pozisyonda olduğu görülür. Ona göre anne rahmine düştüğü andan itibaren fetüs bir kişidir ve her insan gibi onun da yaşama hakkı vardır. Fakat diğer yandan anne de kendi bedeninde ve bedenine ne olacağına dair karar verme hakkına sahiptir. Thomson'a göre bir kişinin (fetüsün) yaşam hakkı annenin bedenine dair bu haktan daha katı ve ağır basan bir hak değildir (Thomson, 1971, 48). Dahası Thomson anne karınıdaki fetüs ile annenin birbirine bağlılığını, kaçırılıp bedeni bir kemancının bedenine bağlanan ve kemancının iyileşip ölmemesi için dokuz ay boyunca kemancı ile aynı yatakta kalması gereken, ancak istediği zaman kendi bedenini kemancının bedeninden fişi çekerek ayırabilecek olan bir insan örneğine benzetir. Ona göre bu insanın fişi çekerek kendi bedenini kemancının bedeninden ayırmasında ahlaki olarak bir sakınca yoktur. (Thomson, 1971, 48, 49). Aynı şekilde Thomson annenin hayatının kurtulabilmesi için de kürtajın gerekli ve ahlaki açıdan izin verilebilir olduğunu savunur. Annenin hayatının kurtulabilmesi için kürtajın izin verilemez olduğunu savunanlara karşı çıkarak da onların bu konudaki görüşlerinin aşırı olduğuna dikkat çeker. (Thomson, 1971, 50). Kürtaj karşıtı tavır sergileyenlerin argümanlarına yönelik pek çok değerlendirme yapan Thomson'un temel görüşü ve metnin de ana tezi, “annenin doğmamış çocuğun oluşturduğu tehdiye karşı, bu, çocuğun ölümünü gerektirse bile, kendi hayatını kesinlikle savunabilir” (Thomson, 1971, 53) şeklindedir. Dolayısıyla bir kişinin yaşama hakkına sahip olması, Thomson'a göre, başka bir kişinin bedenini kullanma hakkını garanti etmez. O nedenle Thomson, fetüsü bir kişi olarak görse bile, fetüse karşı anne tarafındadır (Thomson, 1971, 54).

Philippa Foot'un Çifte Etki Doktrini ve 'Tramvay Problemi': Uygulamalı Etik Açısından 'Ahlaki İkilemler' ve Failin Karar Verme Sorunu

çalışmanın konusunu teşkil eden– çabası, ahlaki ikilemlere dair tartışmalar için önemli bir çözüm imkânı sunmaktadır. Başta ÇED'in doktrinel yapısı, "tramvay problemi"ne benzer sorunlar, "kürtaj problemi" gibi ahlaki ikilemler her ne kadar uygulamalı etiğin önemli bir temsilcisi olan Judith Jarvis Thomson gibi, farklı yaklaşımlar ortaya koyan Jonathan Bennett ve G.E.M. Anscombe gibi filozoflar tarafından ele alınmış ve tartışılmış olsa da Foot'la birlikte etkisi farklı disiplinlere kadar sıçrayan geniş bir yelpazede daha fazla alan ve tartışma olanağı bulmuştur.

Bu katkılarla birlikte gerek ÇED'in doğası ve gerekse de içinde bulunulan durumların ikircikli katı gerçekliği, Foot'un meselenin çözümüne yönelik ortaya koyduğu öneriyi zayıf veya yetersiz kılmaktadır. Zira failin karar vermekte zorlandığı ikilemlere dair ne Foot ne de bir başkası failin şu yönde karar vermesi gerektiğine dair net bir ölçüt ya da sorumluluğun yükünü azaltan apaçık bir kriter sunabilir. O nedenle varılan olası sonuçlardan biri de ahlaki ikilemlerde failin kararını belirleyen net bir ölçüte ulaşmanın mümkün olamayacağıdır. Bazı durumlarda birisine yardım etmek uğruna bir başkasına istemeden de olsa failin zarar vereceği durumlar söz konusu olabilir. Ancak bu durumlar, failin eyleminden ya da kararından sorumlu olmayacağı anlamına gelmez. Faili sorumlu kılan ahlak, hukuk, din, toplum, aile vb. pek çok kriter söz konusudur. Elbette failin karar verme sürecinde ona rehberlik eden tek şey kötülüğün boyutu veya ikilemin sürüklediği çıkmaz sokak değildir. Failin öyle ya da böyle vereceği karar ya da tercih edeceği seçim onu hem niyeti hem öngörüsü hem de sonucu açısından bağlı veya yükümlü kılar.

Bununla birlikte günümüz hukuk sisteminde suçun tespiti ve geçerli olan toplumsal ahlakta eylemlerin sorumluluğunun tayini, Foot'tan ziyade daha çok Benthamcı terminolojiye dayanır. Günümüzde ne ahlak ne de hukuk failin eyleme "engellemekten kaçınarak mı neden olduğu" yoksa "gerçekleşmesine olanak mı sağladığı" şeklinde daha incelikli bir terminolojiyi ya da değerlendirmeyi kullanmamaktadır. Onun yerine en temelde "niyet" kelimesinin yerine "kasıt" kelimesinin aldığı ve failin eyleme "doğrudan kasıt" mı ettiği, yoksa "dolaylı kasıt" mı ettiği ayırımına dayanan bir değerlendirme esas alınmaktadır. Bu durum, Foot'un önerisinin, teorik olarak uygulamalı etik gibi çeşitli disiplinler altında tartışılan meselelerin açıklığa kavuşturulması noktasında önemli bir yorum olarak görüldüğü ve fakat pratikte önemli ölçüde dikkate alınmadığı ya da yer bulamadığı anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Anscombe, G.E.M. (1966), “A Note on Mr. Bennett”. *Analysis*, 26 (6), 208.
- Anscombe, G.E.M. (1997), “Modern Moral Philosophy”, *Virtue Ethics* içinde (Ed. R. Crisp & M. Slote), New York: Oxford University Press, 26-44.
- Anscombe, G.E.M. (2005a), “Action, Intention and ‘Double Effect’”, *Human Life, Action and Ethics Essays by G.E.M. Anscombe* içinde (Ed. Mary Geach & Luke Gormally), Exeter: Imprint Academic, 196-215.
- Anscombe, G.E.M. (2005b), “Who is Wronged? Philippa Foot on Double Effect: One Point”, *Human Life, Action and Ethics Essays by G.E.M. Anscombe* içinde (Ed. Mary Geach & Luke Gormally), Exeter: Imprint Academic, 236-238.
- Anscombe, G.E.M. (2008). “Morality”. *Faith in a Hard Ground Essays on Religion, Philosophy and Ethics by G.E.M. Anscombe* içinde (Ed. Mary Geach & Luke Gormally), Exeter: Imprint Academic. 113-116
- Bennett, J. (1966), “Whatever Consequences”. *Analysis* 26 (3), 83-102.
- Bentham, J. (2000), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Kitchener: Batoche Books.
- David, E. (2014), *Would You Kill the Fat Man: The Trolley Problem and What Your Answer Tell Us about Right and Wrong*, New Hersey: Princeton University Press.
- Foot, P. (1978a), “The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect”, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy* içinde, Los Angeles: University of California Press, 19-32.
- Foot, P. (1978b) “Virtues and Vices”, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy* içinde, Los Angeles: University of California Press, 1-18.
- Foot, P. (1985), “Morality, Action, and Outcome”. *Morality and Objectivity: A Tribute to J.L. Mackie*. (Ed. Ted Honderich), London: Routledge, 23-38.
- Foot, P. (2003), *Moral Dilemmas and Other Topics in Moral Philosophy*, London: Clarendon Press, 2003.
- McIntyre, A. (2023), “Doctrine of Double Effect”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Kış Edisyonu, (Ed. Edward N. Zalta & Uri Nodelman), Erişim Adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/double-effect/>, Erişim Tarihi: 21.09.2023.
- Thomson, J. J. (1971), “A Defense of Abortion”, *Philosophy & Public Affairs* 1 (1) 47-66
- Thomson, J. J. (1976), “Killing, Letting Die, and The Trolley Problem”. *The Monist* 59 (2), 204-217.
- Thomson, J. J. (1985), “The Trolley Problem” *The Yale Law Journal* 94 (6), 1395-1415